

BYGDA I BYENS HJERTER

Nordmenn blir aldri urbane, og Norge har aldri hatt noen egentlig bykultur, sies det ofte (og like ofte nevnes Bergen som bortimot eneste unntak). Vanlige poenger når dette diskuteres, er at norske bymennesker stadig dyrker sine røtter og bånd til bygda, særlig til den som de selv eller slekta kommer fra – og så oppsøker de så ofte de kan skogen og fjellet, for å komme bort fra byen. Noe som da lett glemmes, er at det ofte er nettopp urbane mennesker som har drømt mest romantisk om bygd og natur. Det har de gjort som byfolk – ikke som uforanderlige bygdemennesker, eller som evig rurale, på bunnen. Slik sett bør byfolks kjærlighet til natur og bygd sees som del av urbaniteten. Det er ikke en rest av bygdekultur som er så sterk at den alltid preger oss, og hindrer oss i å bli byfolk. Her skal jeg prøve å belyse dette temaet ved å hente fram igjen noe materiale jeg i 1990-årene brukte i et prosjekt om dagligliv i Trondheim fra 1880 til 1950.

INGAR KALDAL

*Professor i historie
NTNU i Trondheim*

Marka rundt byen

Å bruke Bymarka slik folk i byen gjør i dag, ble her ikke vanlig før på 1900-tallet. Men også før da hadde marka vært viktig for byen, blant annet fordi den var beite-allmenning for byfolks husdyr. Fra gammel tid hadde det nemlig vært vanlig å se kyr bli drevet ut av byen om morgenen, til beiteområdene i Bymarka, og tilbake om kvelden. Ennå i 1884 fantes nesten hundre fjøs innenfor bygrensene. Men da gikk det også helt mot slutten med krøtterholdet i byen. Og det frie beitet i Bymarka ble avskaffet i 1866.

Ellers hadde byfolk alltid brukt marka til å hente seg ved og trevirke fra. Med folkeveksten i byen gikk det hardt ut over skogen, og i 1870-årene ble det satt

i gang skogplanting i marka. Men fra omtrent samme tid begynte Bymarka også å bli mål for turer med et helt annet innhold enn vedsanking og krøtterpassing. Nå skapte byfolket seg en ny Bymarka-kultur.

Det skjedde i ei tid da det ble lagt vekt på å rydde bort fra bygatene mye som vi i dag kan ha lett for å forbinde med natur og bygdelig. I Trondheimsaviser fra 1880-årene sto det stadige klager over at om våren, når snøen forsvant og hesteskiten kom fram, var gatene i byen sågar «*seke Hovedgaderne (..) aldeles som om man gik i en Gjødelskjelder*». Å la skitten etter hestene ligge igjen i gatene var ikke lenger akseptabelt. Fra denne tid var det at byen også fikk utbygd kloakknett og renovasjon som forskånet byfolket for synet og lukta av skitt

Byfolk på badestranda ved Lianvatnet (udatert). Foto: Oppi Kunstforlag

og gjødsel. Samtidig med dette begynte byfolk i økende grad å oppsøke en annen natur på landet, og da en natur som ble tenkt på som ren, frisk og sunn, i motsetning til byen og gatene.

Den nye bruken av marka til turer og rekreasjon økte fra slutten av 1800-tallet. Da ble Fjellseter hotell og Skistua etablert som attraktive turmål i Bymarka, først for rikfolk fra byen, men snart for flere. Siden turistforeningen ble startet i 1887, og skisporten fikk sine egne foreninger, stimulerte de turmiljøet i byen. På en måte kan dette se ut som en interesse for naturen som byfolk hadde med seg fra landet, for en stor del av folket i byen var faktisk innflyttet fra bygdene. Men det er mer treffende å se den nye turkulturen som noe nytt som byfolk nå skapte, og gjorde seg til pionerer for, og som folk på landsbygda heller begynte med senere, og da delvis etter påvirkning fra byfolk.

Sommer på landet

Også skikken med å reise på landet om sommeren ble fra slutten av 1800-tallet utbredt til flere grupper byfolk. Først hadde også dette vært noe rikfolk begynte med, ved at de flyttet til sine landsteder på Charlottenlund, Rotvoll og andre steder omkring byen i sommerhalvåret. Nå tok arbeidsfolk etter. Og hadde de ikke hytter eller slektninger å reise til, eller penger nok til å sende sine barn på landet selv, ble det startet feriekolo-

nier som hjalp også 'ubemidlede' barn til å få del i dette mer og mer nødvendige godet. På landet var forresten ikke så langt unna byen som i dag – målt i kilometer. Ovenfor Bakklandet begynte landet ennå i første del av 1900-tallet allerede når en passerte Singsakerskolen. Og Heimdal og Ranheim var, før bilene kom, et godt stykke ut på landet.

Etter hvert vokste det i byen også fram mer organiserte måter å dyrke røtter og bånd til landsbygda på, i form av foreninger for byfolk med felles 'heimbygd'. I Trondheim ble det fra 1910 og utover dannet slike foreninger for folk fra ulike bygder i hele Midt-Norge. Den første var Røroslaget, senere kom Selbulaget. Andre foreninger samlet folk fra større regioner, som Nordlandslaget, Nordtrønderlaget og Nordmørslaget. Dette ble sosiale møtesteder for folk med felles bygdetilknytning, med møter, fester og foredrag. Flere av foreningene hadde egne hytter i den aktuelle heimbygda, som medlemmene kunne reise til.

Selvsagt kan det være riktig å se dette som uttrykk for at mange vegret seg i det lengste mot å bli bymenesker. Samtidig er det ingen tvil om at det var *etter* å ha flyttet til byen, og dermed på *ett* vis å ha blitt byfolk, at det ble aktuelt å dyrke 'heimbygda' på den måten som disse foreningene gjorde. På en måte gjorde de det for å dyrke sin ubrutte identitet som bygdefolk, men samtidig handlet det om å markere hva slags folk

Byen var lenge nært omgitt av bondebygd (udatert – trolig en gang midt på 1900-tallet). Foto: Oppi Kunstforlag

de ville være *i byen*: byfolk med bygderøtter, og det er ikke det samme som å være bygdefolk. Å komme fra ei bygd hindrer ingen i å være bymenneske – kanskje er det også helst bymennesker som snakker mye om at de gjør det.

Sommeroppholdene på landet kan på flere måter tolkes som en utpreget byfolks skikk: som byfolk reiste de, og som byfolk ble de møtt i de bygdene de dro til (det glemmer ikke vi som selv faktisk vokste opp i ei bygd der det om sommeren 'kom hjem' fullt av byunger til 'heimbygda' (som de jo sa selv om det var foreldrene deres som var født der)). Når byfolk var på landet, ble de lenge møtt med en spesiell respekt, og ikke sjelden beundring. Som byfolk vendte de også etter endt sommeropphold alltid tilbake til byen. Hadde de da med seg noe mer håndfast landlig tilbake, for eksempel i form av ord fra bygdedialekt, kunne de bli mobbet på skolen som 'bønder'. Byfolks kjærlighet til landet og naturen var ikke nødvendigvis kombinert med beundring i samme retning – den gikk minst like mye omvendt vei. Og forholdet til bygd og natur var for byfolk stadig fylt av ambivalens og flertydighet.

Bygd og natur som tema i det gode bylivet

Hva var det så som fikk byfolk til å elske landet og naturen slik, hvis vi ikke skal se det som en rest av medbragt bygdekultur som noe byinnflyttere fra bygdene

ennå ikke hadde kvittet seg med?

Ett motiv var å oppsøke noe mer 'naturlig' og 'ekte' som kunne bøte på, for ikke å si forebygge, bylivets (unaturlige?) skyggesider – og da ikke for å forlate bylivet, men slik at det ble lettere å holde ut i byen resten av året. I 1889 skrev en lege i Dagsposten (Trondheims Venstreavis):

«Man begynder heldigvis at forstaa og vurdere Betydningen af en ren frisk luft, naar Vinterens mørke, klamme Taage ligger over vaare Byer; maatte det efterhanden ogsaa blive indlysende, at ligesaa lidt som man ved et kortvarig Sommerophold paa Landet kan magasinere frisk Luft og Helbred for vinteren, ligesaa lidt kan en Sommers flittig Bading skaffe oss en ren og sund Hud for den lange, skidne Vinter».³

Derfor burde rikfolket i byen også hjelpe til med å få opprettet såkalte folkebad, offentlige badetilbud, for 'almuen'. Samtidig viser dette hvordan sommer, landsbygd og ren og sunn kropp ble tenkt i sammenheng, nesten som ulike sider av samme sak, og hvordan alt dette sto i motsetning til by, vinter, skitt og alt usunt. Da Ekne Feriekoloni fylte 50 år i 1935, skrev Dagsposten at «Tusener av barn fra veitene og de trange bakgårder har i den friske natur på landet hentet sig styrke og helsebot til vinterens strev».⁴ Dette var en vanlig talemåte om

Fjellsæter turisthotell en gang omkring 1925. Foto: Schrøder

feriekoloniene.

Bygda og naturen ble altså ikke bare sett som noe utenfor bylivet, som noe en besøkte, for så igjen å forlate når en dro tilbake til byen. Like mye var dette en verden hvor det ble hentet forbilder og idealer som ble aktivt brukt i diskusjoner om forbedring, modernisering, av bylivet. Bygda og naturen ble tenkt på som et slags repertoar å spille på når visjoner ble bygd om et bedre byliv. Og da handlet det om 'bygd' og 'natur' som elementer i en bykultur, hvor drivkraften lå i å lete etter bedre byliv.

I denne sammenhengen er det interessant å tenke på at byfolks dyrking av bygd og natur vokste sterkt i samme periode som bygdefolk stadig ble karikert som fremmedelementer i byen, som 'bønder i byen'. De sto da ikke for bygdas og naturens renhet og friskhet, men for primitiv livsførsel og lukt av fjøs. De la fortsatt igjen hesteskit i gatene. Og *det* irriterte mer og mer dem som nå var i ferd med å venne seg til de asfalterte og stadig renere gatene.

Når bønder overnattet i byen, gjorde de det lenge i egne 'bondelosjier', der de ikke sjelden også sov ut rusen etter å ha tatt til seg av byens (u-?)kultur. I slike sammenhenger ble bygdefolk assosiert med slikt som moralske krefter nå ville fjerne fra byen. Interessant er det her å tenke på hvordan det strevet nå kom til å handle om å finne forbilder og botemidler nettopp i 'li-

vet på landet'.

Her er det mye dobbelthet, og kanskje paradokser: bygda som leverandør av forbilder, botemidler og ressurser til forbedring av bylivet, og samtidig bygda som motstykket til byen, som 'det andre' som en kunne speile seg mot som bymenneske – for å se seg selv som bedre, mer moderne. Som byfolk dro en gjerne på landet, men uten å ville *bli* lik dem som levde der, i alle fall ikke helt. Samme hvor mye byfolk kom til å dyrke og elske bygda og naturen, hindret det dem ikke i å se seg selv som stående over bygdefolk eller livet på bygdene. Bygde- og naturdyrkingen gjorde ikke slutt på fordømmene om 'bønder i byen'. Kanskje like gjerne tvert i mot – og kanskje er noe av forklaringen at dette nettopp var en kjærlighet som var avlet i byen, og ikke medbragt fra landet.

Blikket mot bygda

At det var viktig for livet i byen å ha blikket vendt ut-over mot bygd og natur, kom også til uttrykk når byen skulle utformes innenfra. La oss høre hva den kjente byplanleggeren og professoren Sverre Pedersen mente om torget i Trondheim i 1925:

«.. det er ikke bare de nærmestliggende gatepartier og deres bebyggelse som fanges ind i Torvets mangesidige pladsbillede. Blikket gaar videre ut gjennom de brede aapninger, til landskapet, til Vaatta-

Utsikt bortover Kongens gate mot landskapet vest for byen. Vår Frue kirke til venstre (1920 eller før). Foto: Erik Olsen

kammen, som ved sin mangel paa trævekst illuderer noget av høifjeldets barskhet». ⁵

Torget i Trondheim var ikke et vanlig bytorv:

«Det er nemlig en landskapsplads, uagtet den ligger midt i byens tættest bebyggede strøk. Det er en plads som gir 4 forskjellige og vakre udsigter. En mot arkitektur - Domkirken - en mot fjeldet, vestover, en mot et beplantet høidedrag, østover - og en mot fjorden og de fjerne fjelde - nordover. Midt inde i byens kjerne har man fuld føling med det omgivende landskab». ⁶

Dette tolket Pedersen som uttrykk for at torget var en:

«norsk plads, tiltrods for at det er lavet av en lothringer i dansk krigstjeneste og i mangt og meget etter fransk forbillede. Hvorfor er det særlig norsk? Jo jeg har indtryk av at nordmændene fremfor mange andre nationer elsker landskapet. Saasnt vi bybeboere har en stund fri, skal vi ut i naturen». ⁷

Natur var som sagt heller ikke noe en bare trengte å dra ut av byen for å finne. Midt i Trondheim har en f.eks. til all tid kunnet gå nokså kort for å komme ned til bredden av Nidelva, som slynger seg rundt, og rammer inn,

selve bykjernen. I 1930 skrev en annen byplanlegger, økonomen Christian Gierløff, en artikkel om «Elven» i Trondhjems Turistforenings årbok:

«Menneskene tykkes oss ofte underlige. De bygger et skyggenes rike og kaller det en by. De legger naturen øde, jevner den flat, de bygger lyset ute og stenger for utsynene. Men i denne by, domens by, er husene lave, gatene favner lyset og åpner for utsikten. Og naturen har bakker og berg, åser og hauger og flater, skog og trær og grønt, og himmel og hav og snedekte fjell. Naturen er nærsagt allestedsværende i domens by». ⁸

Denne gang var det som ble framhevet som 'natur' i byen ikke lenger hesteskitt eller fjøslukt som irriterte, eller gjørmete gater som burde dekkes med stein og asfalt, men en natur og naturnærhet som burde bevares i byen, og som dermed ville gjøre den til en bedre by.

Slik kunne en ha fortsatt å fortelle om hvordan byfolk i sine dagligliv fant seg temaer fra natur og landsbygd når de skulle gjøre det trivelig omkring seg i byen. Poenget her er at når de gjorde det, gjorde de det altså som bymennesker. Og da gjorde de det ofte på måter som virket fremmede for folk som virkelig kom fra landet og så hvordan det ble gjort. Slik hender det at det fortsatt kan være:

Hadde en gammel skogsarbeider en gang i våre dager, kommet inn på en pizzarestaurant der økser, tømmersakser, kaffekjeler, ryggsekker og andre skogsredskaper henger til pynt på veggene, ville han neppe ha kjent det igjen som sin egen kultur, og ikke som bygdekultur. Trolig hadde han heller dratt på skuldrene og kommentert det som typisk 'byfolk' - og da ikke redskapene i seg selv, men det å henge dem opp slik, til pynt, på veggene på en restaurant!

Som John Rennie Short skriver i boka *Imagined Country*: «*The pastoral was a view of the countryside from the town*». Bildet av pastoral idyll var en måte å se landet på fra byen.⁹ Slik er det også med byfolks kjærlighet til naturen og 'landet', den er ikke en gang dårlig kopierte rester av importert eller medbragt bygdekultur. Selvsagt er den ikke upåvirket av om byfolk kommer fra landsbygda eller ikke. Men det er en kjærlighet avlet i byen, og preget av å være det. Og dermed er den også annerledes enn bygdekulturens egne bilder av det samme. Først når vi ser det slik, kan vi også forstå mer av hvilke farger og toner 'bygd' og 'natur' har vært med på å sette i vår bykultur og urbanitet.

Ingar Kaldal (f. 1955) har doktorgrad i historie og jobber som professor i historie ved NTNU i Trondheim. Sist publiserte bok: Minner som prosesser – i sosial- og kulturhistorie. Cappelen Damm Akademisk, 2016.

LITTERATUR

Gierløff, Christian. «Elven». I *Trondhjems Turistforenings årbok*, 1930.

Kaldal, Ingar. *Veit og gate. Daglegliv i Midtbyen i Trondheim 1880-1950*. Oslo: Universitetsforlaget, 1997.

Short, John Rennie. *Imagined country. Environment, culture and society*. London og New York: Routledge, 1991

Tvinnereim, Helga Stave. «Sverre Pedersen - patriot og europear.» I *Trondhjemske Samlinger 1990*, Trondheim: Trondheim Historiske Forening, 1990.

¹ Kaldal, *Veit og gate. Daglegliv i Midtbyen i Trondheim 1880-1950.*

² Dagsposten 29.3.1889.

³ Dagsposten 3.1.1889.

⁴ Dagsposten 6.5.1933 og 2.7.1926.

⁵ Tvinnereim, «Sverre Pedersen - patriot og europear.», s. 42.

⁶ Adresseavisen 26.6.1925.

⁷ Adresseavisen 30.6.1925.

⁸ Gierløff, «Elven». I *Trondhjems Turistforenings årbok 1930*, s.5.

⁹ Short, *Imagined country. Environment, culture and society*, s. 28.